

## BİRGİ ŞEHİRİ VAKFIYELERİNE GÖRE BİRGİ'DE BULUNAN MEDRESELER

Metin Akis <sup>26</sup>

### Özet

*Vakfiyeler, Osmanlı şehir hayatının en önemli unsurları olan vakıf eserlerinin birer anahtarı olabilecek özelliklere sahiptir. Osmanlı eğitim hayatı ise, Osmanlı Devletinin ihtişamı ile doğrudan ilgili olarak tarih içerisinde gelişmiş ve Osmanlı ilmî hayatını zenginleştiren pek çok âlimin yetişmesine imkân sağlamıştır. Birgi şehri, ilmi kendisine düstur edinmiş bir şehir idi. Şehirdeki ilmi geleneğin, Osmanlı'dan çok öncelere dayanmakta olduğuna şahitlik etmekteyiz. Ibn Battuta'nın seyahatnamesinde bahsettikleri hususlar, Birgi'nin ilmi geleneğinin oluşumuna ışık tutar niteliktedir. Aynı şekilde Birgi şehrinin Aydınoğulları Beyliğinin merkezi olması nedeniyle, Birgi Batı Anadolu'nun ilme açılan kapısı olmuştur. Şehirde Osmanlı döneminde kurulduğunu tespit ettiğimiz bir daru'l-hadîs ile 19 medrese, Birgi'nin ilmî geleneğini Osmanlı Devleti döneminde de sürdürdüğünü bizlere göstermektedir. Özellikle Ataullah Ahmed Efendi ve Birgivi Mehmed Efendi, hem medreselere bağışlanan gelir kaynakları, hem de ilmî hassasiyet açısından ön planda görebileceğimiz kişilerdir. Özellikle Birgivi Mehmed Efendi'nin İslâmî konulara taviz vermeden yaklaşımı, kendi açısından bir çığır açmış ve devrinden sonraki pek çok ilim adamını da etkilemiştir. Ancak, her ne kadar kendisi İslâmî konularda hassas olmasına rağmen, çağının gerekleri ve Osmanlı yönetim anlayışının, vakıfların işleyişini, özellikle mali konulardaki sorunlarını, ilmî kanalları da kullanarak çözmek anlayışında olduğu için, Birgivi Mehmed Efendi öncelikle, Ebussuud Efendi gibi, çağının meşhur şeyhülislâmı ve uleması ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Osmanlı döneminde Birgi'de kurulan daru'l-hadîs'in ve iki adet medreseye de nakit akar bağışlanmış olması, Birgivi'nin savunduğu fikirlere muhalif olsa da, Birgi'de kuvvetli bir ilmî geleneğin olduğunu gözlemlemekteyiz.*

**Anahtar Kelimeler:** Birgi Medreseleri, Daru'l-hadîs, Ataullah Efendi, Birgivi Mehmed Efendi, para vakıfları.

### Abstract

#### **Madrasah in the City of Birgi according to Vakfiye's of Birgi**

*Vakfiyes, have a key role of waqfs, which are most important subjects of the city life of Ottoman. Ottoman education life is developed most related area of*

---

<sup>26</sup> Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

*Ottoman magnificence, and grown up in history, and gave opportunity also grown up many scholar, who got rich Ottoman education life. Birgi city attended in the path of education in the history. Showing that, educational tradition of Birgi goes back to most earlier than Ottoman time. Some passages of Ibn Battuta in his voyagers, mentions us that, lighted formation of educational tradition. At the same time, Birgi was the center of Aydınogulları Principality, so also was the center of education life of Western Anatolia. It also shows that, a daru'l-hadîs and 19 madrasah which, stated in the Ottoman time, also continued education tradition in the Ottoman time. Especially, Ataullah Efendi and Birgivi Mehmed Efendi were most prominent people in donation to education and also sensitivity id the education. Especially, Birgivi Mehmed Efendi affected many important scholars after him; he also opened an educational path with his not compromise manner. But, although his manner and sensitiveness ind the field of Islamic subject, realty his time, administration approach of Ottoman Empire, brought waqfs especially in fiscal issues most problematic. And, Birgivi Mehmed Efendi opposed to most famous scholar Ebussud Efendi in money waqfs. In any way we can say that, apparently, donation money in daru'l-hadîs of Birgi and other two madrasah in Birgi, opposed ideas of Birgivi, there were a strong educational tradition in Birgi.*

**Key Words:** Madrasah of Birgi, Daru'l-hadîs, Ataullah Efendi, Birgivi Mehmed Efendi, Money waqfs

## Giriş

Birgi, Batı Anadolu'da, Aydınogulları Beyliğinin merkezi olmuş, siyasi ve kültürel açıdan tarihte hatırı sayılır bir yeri olan şehirler arasındadır. Muhakkak ki, şehrin bu özellikleri daha önceki dönemlerde de mevcut bulunmakta idi.

Bu makalede, özellikle Birgivi Mehmed Efendi ile doruğa çıkan, Birgi'nin medrese kültürünün, Birgi Vakfiyelerinde tespit ettiğimiz izlerini açıklamaya çalışacağız. Bildiğimiz gibi vakfiyeler, medreselerinde içerisinde bulunduğu Osmanlı şehir hayatını kuşatan vakıfların anahtarları konumundadır. Dolayısıyla, Birgi'ye ait vakıfların kurucuları, görevli müderrisleri, hayır sahipleri ile Birgi Vakfiyeleri üzerine yapılacak bu çalışmada Birgi'nin ilmi geçmişine ait kurumsal yapıların oluşumu ve şehir içindeki işlevi ele alınmaya çalışılacaktır.

## A-Birgi Vakıfları ve Medreseleri

### a-Osmanlı Öncesinde Birgi

Vakıflar, Osmanlı şehir hayatının en canlı unsurlarını oluşturmaktadır. Şehirdeki bütün sosyal, ekonomik ve kültürel atmosfer

hemen hemen bütünüyle vakıfların çevrelediği bir ortam içerisinde de veran eder, vakıflar sadece ait oldukları dönemi değil geleceği de belirleyen hayır kurumları olarak şehirde yerleri almışlardır.

İbn Battuta'nın seyahatnamesinde Birgi'de yer alan medreseler ve müderrislerle de ilgili bilgiler vardır. Onun uğradığı medresenin müderrisi olan Muhyiddîn'in üzerinde altın işlemelerle süslü geniş ve ağır bir elbise giyen ve iyi tımar edilmiş bir katır üzerinde seyahat eden bir kişi olarak bahsetmektedir. İbni Battuta müderrise selam verdiği vakit daha kibar ve süslü kelimelerle selamını aldığını ve pek nazik bir şekilde konuşarak, alıp kendisini yanına oturttuğuna yazmaktadır.<sup>27</sup>

İbn Battuta daha sonra Kadı İzeddin Feriştâ adı verilen ve isimi melek anlamına gelen kadı ile tanışmıştır. İbni Battuta'ya göre bu adam temiz ahlakı, erdemi ve saflığı ile bu unvanı hak etmiş bir kişiydi. Evliya Çelebi de Tire Şehrinde yatan evliyaullah'tan bahsederken **“Şeyh İbrahim Efendi türbesi yakınında Molla İbn Melek, yani Ferište oğlu gömülüdür. Adı Abdullatiftir.”**<sup>28</sup> Yani anlaşıldığı kadarıyla Abdüllatif adlı kişi, İbn Battuta'nın karşılaştığı Melek adlı kişinin oğlu idi. İbn Battuta, medresede konakladığını ve burada kendisine bir oda hazırlandığını söylemekte ve aynı şekilde yine burada kendisine mükellef sofrâ hazırlandığından bahsetmektedir. Yani medrese binası aynı zamanda uzaktan gelen misafirler için konaklama ve misafirhane mekânı işlevi görmekteydi.

Müderris, ders verirken öncelikle temel ilimlerden derslerini yapmakta daha sonra da branşlara ait dersleri yapmaktadır. Medresede kendine ait bir odası olduğunu ve uzaktan gelen misafirlerini burada ağırladığını söylemektedir. Bazen de su kenarları çinilerle kaplı beyaz mermerden yapılmış bir arktan suyu akan bir havuz yanında bulunan bir çardak altında misafirlerini ağılamaktadır. Müderrisin huzurunda bazı öğrenciler oturmakta, hizmetçi ve köleler de ayakta hizmet etmekteydiler. Müderrisin kendisi de nakışlı kumaşlarla kaplı bir sedir üzerine oturmuş hali İbn Battuta'yı **“padişahların birinin huzurundayım galiba”** diye düşünmesine sebep olmuştur.

İbn Battuta, Birgi medreselerinin dâhili tasnifini de bölgenin henüz Osmanlı eline geçmediği bir dönem için vermektedir. Buna göre; medresedeki bahçede bir çardak bulunmakta, aynı zamanda bir havuz da

<sup>27</sup> Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, Cilt:1, Çeviri, inceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s.419.

<sup>28</sup> Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt:8, İstanbul 1993, s.564.

yer almaktaydı. Havuza gelen su kenarları çinilerle kaplı, beyaz mermerden yapılmış bir arkten havuza akmaktaydı.

İbn Battuta'nın tespitleri aynı zamanda Osmanlı öncesi ve medreselerin geleneksel öğretim metotlarını görmemiz açısından da bilgiler ihtiva etmektedir. Birgi medreselerinde öğrenciler günün hemen her vakti müderrisin eğitim halkası içerisinde bulunmaktaydılar. Birgi hükümdarları burasının yaz aylarında çok sıcak olduğu için yaylaya çıktığını dolayısıyla o günlerde de genel tavrın günümüze benzediğini göstermektedir. Bu dönemde Birgi Sultanı Aydınoglu Mehmed Bey idi. Müderris, İbn Battuta'nın geleceğini hükümdara bildirmiş olduğundan, Mehmed Bey misafiri yanına getirmesi için bir hizmetkârını yolladığı halde Müderrisin tavsiyesi üzerine İbn Battuta nazlanmış, daha sonra tekrar ulak göndermesini beklemişlerdi. Bu da gösteriyor ki ulema idareciler nazarında itibara sahip kişiler olarak görülmektedir.<sup>29</sup>

### **b-Osmanlı Döneminde Birgi**

Birgi, bir kültür şehri olma özelliğini Osmanlılar zamanında da sürdürmüştür. Evliya Çelebi, "*ulemâsı çoktur*" diye tanımladığı Birgi'de, saymış olduğu birkaç medreseden sonra yedi adet de çocuk mektebi olduğunu yazmaktadır.<sup>30</sup> Kâtib Çelebi de yer alan bilgilere göre Hoca Ataullah Efendi ve Hocazâde isimli âlimler Birgi'den yetişmiştir. Nitekim Birgi'de doğan Hoca Ataullah Ahmed. Birgi de bir dârü'l-hadis (medrese) tesis etmiş, bu medreseye ilk müderris olarak meşhur alim Mehmed Efendi getirilmiş, vefatına kadar ilmi faaliyetlerini sürdürdüğü bu kasabada oturduğu için Birgivi lakabıyla şöhret kazanmıştır.<sup>31</sup> Manisa'daki sehzedeliği esnasında II. Selim'de hocalık yapmıştır.<sup>32</sup>

Birgi vakıfları da Osmanlı'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi şehirlilerin muhatap oldukları hemen her konuda karşımıza çıkmaktadır. 1871 tarihli vakıf defteri icmaline göre Birgi vakıflarının sayısı 47'yi

<sup>29</sup> İbn Battuta, *Seyahatnâme*, s.419,420.

<sup>30</sup> Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, s.565,566.

<sup>31</sup> Birgivi Mehmed Efendi, İslâmî konularda hassasiyeti ve tavizsiz kişiliği ile bilinmiştir. Yaşadığı dönemde özellikle para vakıfları konusunda, İmam Züfer'e dayanılarak Ebussuud Efendi'nin vermiş olduğu fetvayı ve kur'an okumak için para alınmasını şiddetle eleştirmiştir. 967H./1560M.'de "İnkâz el-Hâlikîn" adlı risale yazarak bu görüşlerin meşru olmadığını yazmıştır. 972H./1565M.'de "İkâz el-Nâimin ve İfhâm el-Kâsırîn" risalesini yazarak bu görüşlerini daha da delillendirmiştir. Emrullah Yüksel, "Mehmet Birgivi(929-981/1523-1573)", s.177-178.

<sup>32</sup> Feridun Emecen, "Birgi", *DİA*, Cilt:6, İstanbul, 1992, s.191.

bulmaktadır. Bunlar arasında yer alan dört adet medrese bu tarihteki muhasebe kayıtları içerisinde %8,5 oranında mali kaynağa sahip bulunmaktaydı. Bu tarihte kayıtlara geçen medreseler; Hadice Hatun Medresesi, Oğuz Ağa Medresesi, Fatma Hatun Medresesi ve Hacı Osman Ağa Medresesi idi. Birgi aynı tarihli deftere göre İzmir'in diğer iki kazası olan Tire ve Ödemiş'e göre en fazla vakıf kaydına sahip idi.<sup>33</sup>

Osmanlı medreseleri zaman içerisinde eski işlevini kaybederek Avrupa tarzı eğitim kurumlarına zaman içerisinde geçilmiş oldu.<sup>34</sup> Medreselerdeki gerileme ve bozulmalar sadece medreseler ile sınırlı bir alan için söz konusu olmaması gerekmektedir. Bozulmalar tüm kurumların birbirleri etkilemesinden kaynaklandığı söylenebilir. Osmanlı Devleti medreselerin ıslahı için çalışmaktan ziyade, II. Mahmud döneminden itibaren daha çok modern mekteplerin açılması ve medreselerin zaman içerisinde kendi kendini tasfiye etmesi beklenmiştir.<sup>35</sup>

### **B- Birgi Dâru'l-Hadîsî**

Birgi'de bulunan dâru'l-Hadîs'i II.Selim'in hocası Atâullah Efendi yaptırmıştır. Birgi'de doğmuş olan Atâullah Efendi ilim tahsilinden sonra mülazemetle<sup>36</sup> bazı medreselerde müderrislik yapmıştır. 1550'de Manisa'da Şehzade Selim'e hoca tayin edilmiştir. Birgi'de İsa Bey Camii yakınında 7 odalı olarak dâru'l-hadisi inşa ettirmiştir. Burasının yapılmasındaki maksadının Birgivi Mehmed Efendi'nin burada ders vermesi için idi. Yapılış tarihi muhtemelen vakfiyenin 1571 tarihli

<sup>33</sup> Vehbi Günay, "1871 Yılına Ait Evkâf Numara Defterine Göre Tire, Ödemiş ve Birgi Vakıfları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XX, Sayı/Number 2 Aralık/December 2005, ss:147-158.

<sup>34</sup> Bu konu ile ilgili; Hamza Altın, *II. Abdulhamit ve II.Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi(Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, 2009, s.15. Serhat Kuzucu, 123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi,(H.1180-1181/M.1766-1767) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2006, s.5. Mehmet Ali Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları,(Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih(Yakınçağ Tarihi)Anabilim Dalı, Ankara 2010, s.1-6.

<sup>35</sup> Ramazan Balcı, "Medreselerin İslahı Konusunda Sultan II.Abdülhamid'in Hazırlattığı Bir Layihanın Tahlili", *Tarih Okulu*, Ocak-Nisan 2012, Sayı XII, 155-191.

<sup>36</sup> Kelime anlamı olarak lüzüm'dan gelmektedir. Bir yere veya kişiye sıkı bir şekilde bağlanma, sürekli olarak bir işle meşgul olma anlamına gelmektedir. İlmiye süreci içerisinde iki anlama birden gelmektedir. Birincisi; ilmiye mesleğine girişi ifade eder, ikincisi ise mazuliyet döneminde geçirilen süre anlamlarına gelmektedir. Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam(XVI. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014, s.28.

olmasından dolayı bu tarihten önce idi. Altmışlı medrese olarak geçmekte, yani müderrisi Mehmed Efendi'nin yevmiyesi altmış akçe idi.<sup>37</sup>

Vakfiyede; "...Aydın Vilâyeti tevabiinden Birgi Kasabasında merhum İsa Bey Camii Şerifi kurbinde yedi odayı havi sağlam taştan bir Dâr'ül- hadis bina edip (bunu); YEVME LÂ YENFAU... ayeti kerimesinin sırrı zuhur ettiği günde rahim olan rabbinin rızasını kazanmak emeliyle ehli ilme ve ilmin râvi ve taliblerine ve bununla iştiğal edenlere vakf eyledi. Şanı yüksek olan vâkıf hakkı ve milki olan emvalini dahi vakfetti, o vakfettiği şey de; mezbur dâr'ül hadîse muttasıl dâhili ve harici iki avluyu müştemil bulunan kışlık menzilin tamamıdır, bunun dâhiliyesi altı üstlü altı odayı ve bir hamam ve bir hücre ve bir kiler ve bir helayı ve ağaçlı bahçeyi, hariciyesi de bir çardak ile beraber karşılıklı iki oda yadigâr bir oda ve bir hela ve bir sofayı müştemil olup cümlesi şarkan tariki âm ve garben yine tariki âm ve Aydın Kızı Türbesi kibleli Abdülkerim Çelebi oğlu Derviş Çelebi Bahçesi ile mahduddur. Bunları asaleten olsun lihuken olsun bütün hudud ve hukukiyle vakfetti, çok hayır ve ihsan sahibi ve basiretli olan mezkur vâkıf yine hakkı ve milki olan emvalini vakfeyledi o vakfettiği şeyde; Bozdağ namıyla dağın başında etrafi çevrik, binası yüksek, havası güzel sahası geniş, dâhili ve harici iki avluyu havi menzildir. Dâhiliyesi karşılıklı iki oda ve bir sofayı ve sağlam bir kütüphaneyi, hariciyesi bir oda ve bir sofası havidir. Şarkan ve garben ve şimalen tariki âm ile kibleten Şeyh Mehmed Çelebioğlu Ahmed Çelebi milki ile mahduddur.

Allâme vâkıf-ı mumaiylehi mezkûr dâr'ül- hadisde tatil günlerinden maada günlerde takrir ve ifadeye müdavim salih, fazıl, hak ile batıl arasını ayıran Âlim, Âmil, Kâmil temiz mütteki, itkan sahibi, müteşerri, müteverri, dindar, zeki, mütefennin ve ulum-i şeriyenin kaffesinde ve bilhassa hadis ve tefsir ilimlerinde mümtaz ve muhterem bir üstaddan icazet almış bir zatın Şeyh tayin olunmasını ve bu şeyhin mütenevvi hikmet ve nasihatı ihtiva eden ahadisi sahihai müsnedden başlayarak ehli sünnet ulemasının mezhebi üzre halef ve selefin beyan ettikleri doğru tevcihleri takrir, bundan sonra ulemayı din ve müfessirinden ibaret olan ashab ve tabiin ve tebeai tabiiynin tefsir ettikleri vechile Kur'ani azim ve furkanı kerimden kolayına gelen bazı ayeti celileyi tafsir etmesini ve bundan sonra mutad ve mütearef olduğu vech üzre sair ulumi şeriyeden firû, usul, mâkulât, ilmi kırat ve fenni balağat gibi mühim olanları talebinin ve erbabi istidadın arzusu vechile ifade ve tedrisde bulunmasını ve kış günlerinde mezkûr kışlık menzilde oturup merhum Emir İsa camii şerifinde tedrisatta bulunmasını dilerse havanın teaffün ettiği

<sup>37</sup> Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s.182,183.

*zamanlarda mezkûr yazlık menzilde oturmasını, isterse bu iki menzili icara verüp bedeli icarı alâ vechissıla yemesini ve oradaki eski camide ders okutmasını şart kıldı.*<sup>38</sup>

Vakfiye'de, vakfolunan yedi odalı dâru'l-hadîs binasına ek olarak birisi Birgi merkezinde olmak üzere iki büyükçe ev de müderrisin ikametine ayrılmış idi. Mehmed Efendi, kışları Birgi'de ikamet ederek burada derslerini yapacak, yazları da Bozdağ olarak bilinen, İbn Battuta'nın da serin havasından bahsettiği ve Aydınoglu beylerinin de burada yaylaya çıktığı yerde derslerini yapabilecekti. Eğer isterse her iki evi de kiraya verip, elde edeceği gelire **"alâ vechi's-sıla"** istifade edebilecekti.

Birgivi Mehmed Efendi, Ataullah Efendi'nin isteği ile geldiği Birgi'de, çoğu zaman çağdaşı olan ulema ile çatışma halinde, doğru bildiği İslâmî hükümleri çekinmeden sohbetlerinde ve yazdığı eserlerde açıkça ortaya koydu.<sup>39</sup> Özellikle para vakıfları konusunda, nakit paranın vakfedilemeyeceğini, bu konuda özellikle Ebussuud Efendi'nin İmam Züfer'in görüşlerine dayanarak para vakıflarına cevaz vermesini şiddetli bir şekilde eleştirdi. Hatta daha da ileri giderek, bu şekilde vakfetmiş kişilerin hayır işlediklerini zannederek faize ortak olmak yoluyla haram işlemiş olduklarını iddia etmiştir.<sup>40</sup> Birgivi Mehmed Efendi'nin tavizsiz tutumu daha sonrasında onun talebelerinin arasında Kadızâdeliler adı verilen, mutedil ve mutasavvıf ulemaya cephe almakla kalmayarak, Osmanlı klasik medrese formunu da değiştiren kişilerin ortaya çıkmasına da yol açtığı söylenebilir.<sup>41</sup>

## C-Birgi Medreseleri

### a-Osman bin Hüseyin Medresesi

Birgi şehrinde bulunan medrese vakfiyesinde geçen ifadeden anlaşıldığına göre **"müceddeden bina ve vakfeylediğim"** ifadesinden anlaşıldığına göre Osman bin Hüseyin tarafından yaptırılmıştır. Hicri 1113/1702-1702M. Ait olan vakfiyeden anladığımızı göre medrese bu

<sup>38</sup> Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (Bundan sonra kısaca, VGMA ),Defter No:624, Sayfa No:13, Sıra No:7, Evail-i Muharrem sene 979H./ Mayıs 1571M.

<sup>39</sup> Yaşar Düzenli, Balıkesirli Bir Osmanlı Aydını: İmam Birgivi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:3, Sayı:4, Yıl:2000., S.226-247.

<sup>40</sup> Colin Imber, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, İstanbul 2004, s.152-162.

<sup>41</sup> Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları-İcazenâmeler Islahat Hareketleri*, İstanbul 1983,s.165,166.

tarihten önce yapılmıştır. Vakfiyede medreseye ait detaylar da bulunmaktadır. Buna göre medrese 12 odadan oluşmaktaydı. Her bir oda da öğrenciler eğitim görmekte ve bu odaların her birine vakfiye şartı gereği olarak yirmi ikişer buçuk akçe para yıllık olarak ödenmekteydi. Ayrıca her bir odaya altışar buçuk vukiyye tereyağı(revgan-ı zeyt) verilmesi vakfiyede belirtilmişti. Medrese öğrencilerine her gün ders vermesi koşuluyla medrese müderrisine günlük 30 akçe maaş<sup>42</sup> verilmesi, ayrıca kitabet ve cibayet<sup>43</sup> için de günlük 4 akçe ödenmesi vakfiyede belirtilmekteydi.

Medreseye tevliyet görevi için günlük on akçe ayrılmıştı. Tevliyet<sup>44</sup> görevini Osman bin Hüseyin kendisi hayatta olduğu müddetçe yürütecek, vefatından sonra da medresenin o tarihte müderrisi olan Musa Efendi yürütecekti. Ondandır da kadının izniyle dindar ve müstakim biri medreseye müteveli olabilecekti. Medresenin mescidinin ve odalarını hasırları eskidikçe müteveli olan kişi vakfedilmiş olan ağaçların gelirinden bunları yenileyecekti.

Medresenin ferraşlığını, bevvablığını, çeşmede kandil çerakçılığını (mum ile aydınlatma) ve mescid-i şerifteki kandil çerakçılığını yine medresede bulunan öğrencilerden biri yapmak üzere bu öğrenciye de günlük dört akçe ödenmesi vakfiye ile kayıt altına alınmıştı.<sup>45</sup> *“...ve mescid-i şerifte vâki’ ve kadimhânedede vaz’ olunan kanâdil için senede yirmi vukiye rugan-ı zeyd verile ve yine mahalle-i mezbûrede vâki’ müceddeden binâ eylediğim su çeşmesiyle ve Pazar yerinde binâ eylediğim kenif mürûr-u eyyamla harâbe müşrif olup ta’mîr u termîme muhtac oldukca bâlâda mezkûr vakf eylediğim bahçeler gallesinden ta’mir u termim olunup bâlâda mezkûr olan mürtezikalara rekabe oluna deyû şart ve ta’yin edüp...”*

<sup>42</sup> Bu medreselerde belagat ve edebi bilimler sahasında öğrenim görülmekteydi. Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmîyye Sınıfı*, İstanbul 2004, s.58.

<sup>43</sup> Câbî; Osmanlılar’da vakıfların kira gelirlerini toplayan kişiye denilmekteydi. Arapça bir kelimedir ve cebee kökünden türetilmiştir. Osmanlı’da küçük vakıflar daha çok mütevelliler tarafından işletilse de büyük vakıflar müteveli, kaitp, cabi gibi görevliler tarafından yürütülürdü. Cabilerin ücret ve statüleri vakfiye ile belirlenmekteydi. Tayin, azil ve teftiş gibi idari ve hukuki işlemleri vakfın bulunduğu yerin kadıları tarafından yürütülmekteydi. Cabi değişiklikleri merkezi idare tarafından verilen berat ile olurdu. Cabilerin yaptıkları işe cibâyet adı verilir. Mehmet İpşirli, “Câbî”, *DİA*, Cilt:6, İstanbul 1992, s.529-530.

<sup>44</sup> Sözlükteki anlamı “başkasının işini görmek, bakımını üstlenmek, dostluk göstermek” gibi anlamlara gelmektedir. Bu işi yapan kişiye müteveli denmektedir. Müteveli vakfiye şartları, şer’i hükümler ve geçerli mevzuat çerçevesinde görevlendirildiği vakfın idaresini üstlenen kişidir. Nazif Öztürk, “Müteveli”, *DİA*, cilt:32, İstanbul 2006, s.217-220.

<sup>45</sup>VGMA, Defter No:460, Sayfa No:338, Sıra No:5.



ifadelerinden de anlaşıldığına göre el-Hâc Osman bin el-Hâc Hüseyin aynı mahallede bir su çeşmesi ve pazaryerinde de bir tuvalet yaptırıp bağışlamış olduğu bahçelerin gelirinden tamir ve bakımına harcanmasını şart koşmuştur.<sup>46</sup>

### **b-Mehmed Ağa Medresesi**

Birgi şehrinde bulunan medresenin vakfiyesi Ğurre-i Safer 1239H./21 Ekim 1823M. tarihlidir. Vakfiyede Birgi nahiyelerinden Ödemiş hanedanından hayrat sahibi el-hac Mehmed Ağa ibni'l-merhum el-hac İbrahim Ağa nahiyede voyvodalara mahsus konağında imzalamak suretiyle geçerlilik kazanan vakfiyede müteveli tayin ettiği aynı nahie ahalisinden el-hac Hafız Mehmed Efendi Ahmed huzurunda karar verilmek suretiyle nahiyede Çatalyol Mahallesinde Helvacızade Merhum Hacı Mustafa tarafından daha önce yaptırılan cami-i şerif etrafında "şiraen malik" olduğu mülkü arsa üzerinde ahşap olarak inşa ettirdiği on beş adet talebe hücresi(derslik), bir dersane, bir kahve odası ile abdesthane ve mağseli kapsayan müştemilatı yaptırdığını belirtmektedir.

Mehmed Ağa medresenin vakfiyesinde müteveli eliyle işletilmek üzere çeşitli akar bağışlamış, ayrıca nakit para da bağışlamıştır. Müteveli olan Hafız Mehmed Efendi bağışlanan akarı "**icare-i vâhide-i misliye<sup>47</sup> ile icar**" ve **nukudu(nakid para) "devr-i şer' ile bâ rehn-i kavî ve kefil-i malî istirbah olunub"** ifadesi yer almaktadır. Elde edilen kira gelirleri ve nema gelirlerinde müderris olan kişiye günlük 40 akçe verilecekti. Artan para medrese ile caminin tamirine harcandıktan sonra fazlası dercesine bakılmaksızın erkek ve kız çocukları ile onları arasında pay edilerek "**li zekeri mislü ünsayen**" kuralına göre paylaştırılacaktı. Vakfın tevliyeti ve iradın fazlası hayatta olduğu müddetçe Mehmed Ağa'ya ait olacaktı. Daha sonra öldüğü vakit ise erkek evlatları ve onların erkek evlatları nesilden nesile bu görevi ifa edeceklerdi. Erkek çocukların nesli münkariz olduğunda kız çocuklarının büyük olanları nesilden nesile bu vakfa müteveli olabileceklerdi. Kız çocukları da münkariz olursa "**asabatımın**" (devam eden soyu) nesilden nesile büyük olanları müteveli olacak, gelir fazlası yazıldığı şekliyle bunlar arasında taksim edilecekti. Bunlar da münkariz olduğunda "**zevi'l erhamımın ekberi**" müteveli olabilecekti.

<sup>46</sup> VGMA, Defter No:614, Sayfa No:141, Sıra No:76.

<sup>47</sup> Bülent Köprülü, "Evvvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyeti ve İcareteynli Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı 17, s.215-257.

Gelir fazlası mutlaka zevi'l erhân ve mevcut bulunan evlatları arasında yukarıda bahsi geçtiği gibi *"li'z-zekeri misli hazzil-ünseyyen"* taksim olunacaktı. Bunlar da münkariz olursa bir *"mutedili'l-ahval kimse"* Birgi Hâkiminin ilamı ile müteveli tayin edilecekti. İrat fazlası da tasnif edilerek yarısı medresede müderris olarak görev yapan kişiye, kalan yarısı ise medresede okuyan talebeye seviyelerine göre müteveli tarafından taksim edilecekti. 15 adet hücrede bulunan ilim gören talebenin her birine günlük dörder akçe verilecekti. Tevliyet görevi için de günlük 30 akçe verilecekti. Medresede müderris olarak ulema-i amilinden Çağlayan Köyünden Hüseyin Efendi bin el-hac Osman Efendi görev yapacaktı. Bu görev boşaldığında ise *"funun-ı şeta"* dan tadrise kadir olan alim ve mahir kişilerden yine Birgi Hakiminin ilamı ile tayin olacaktı. Yine vakfiyeden öğrendiğimiz kadarıyla hicri 1239H./1823-24M.'da Birgi kadısı Şeyh-zâde es-Seyyid Mehmed Esad Efendi idi. Onun arzı ile İstanbul kadısı efendiye havale olunmuş, paşa naibi Ahmed Efendi ilamı ile Anadolu Muhasebe Defterine kaydolun muştur.

Mehmed Ağa Medresesine ait vakfiyenin şuhud'ül-hal kısmında Birgi'deki diğer medreseler hakkında da bilgi bulunmaktadır. Bunlar;

El-Müderris bi-Medrese-i Hayvan Pazarı,

Erikli-zâde Mehmed Ta'lim Efendi el-müderris bi-medrese-i Ammi-zâde,

Mehmed Efendi el-müderris bi-Medrese-i Gürcü-zâde,

El-Hac İsmail Efendi el-müderris bi-medrese-i Mustafa oğlu,

Kul-zâde Ali Efendi el-Müderris bi-Medreseti Sakat Hacı Halil oğlu,

Dereli Hüseyin Efendi el-Müderris bi-Medreseti Hacı Ali el-Hac Ömer Efendi<sup>48</sup>

### **c-El- Hac Mustafa Ağa bin El- Hac Hasan Bin Abdullah Medresesi**

Birgi nahiyelerinden Adakile Karyesi ahalisinden olan ve vefat etmiş olan El- Hac Mustafa Ağa bin El- Hac Hasan Bin Abdullah'ın büyük oğlu ve varisi olan el-Hac Ali Efendi Müteveli tayin olunan es-Seyyid Ahmed Ağa bin İsmail huzurunda Ödemiş Kazası Çiftlik Mahallesi mülkiyetine mutasarrıf olduğu arsa üzerinde sekiz adet hücre ve bir adet dershaneden oluşan medreseyi yaptırdığını ve medresenin masrafları için bin kuruş vakfetmişti. Oğlu Ali Efendi babasının vefatı üzerine medresenin vakfiyesini

<sup>48</sup> VGMA, Defter No:580, Sayfa No:263, Sıra No:132.

ibka etmiştir. Vakfedilmiş olan nakit para **“rehn-i kavî ve kefil-i malî veyahut ikisinden biri ile ale vechil-halel irbah ve istiblal olub”** demek suretiyle hâsıl olan meblağın ribh<sup>49</sup> ve nemasından medresede ferraşlık yapan kişiye senelik on kuruş verilecekti. Senelik yüz kuruş da medresenin tamir ve bakımına ayrılmak üzere mütevelliyeye verilecekti. Tamir ve bakımı yapıldıktan sonra kalan para mütevellî ile müderris arasında vakfiye şartlarına uyularak dağıtılacaktı. Müderrislik görevini kasaba dersiamlarından İsmail Efendi bin Alim Efendi yapmaktaydı. El-Hac Ali Efendi medresenin mütevelliliğine es-Seyyid Ahmed Ağa'yı tayin etmek suretiyle vakıf şartlarını yeniden düzenlemiştir.<sup>50</sup>

#### **d-Kara Zâde Hacı Mustafa Efendi Medresesi**

Mustafa Efendi Birgi'de Sarı Bey Mahallesinde daha öncesinde inşa ettirdiği cami-i şerifin avlusu içerisinde bir de medrese inşa ettirmişti. 27 Receb 1196H./8 Temmuz 1782M.'de vakfiye kayıtlarına geçen medrese yedi hücreden oluşmaktaydı. Mustafa Efendi ayrıca Tire bulunan konağı yakınlarında bir muallim hane de inşa ettirmişti. Tüm bu hayratı tamamlandıktan sonra mütevellî olarak da el-Hac Ahmed zade el-Hac Mustafa Efendi'yi mütevellî olarak tayin etmiştir. Vakfiyede **“vakf eylediğim ve medrese-i mezkûrede istifade-i ulum-u yakiniyye istifada-i fûnun-u diniyye olunup istit'ad-ı mebahis-i akliyye ve munazarat-ı nakliyye ile istifadiyesi ve seâdet-i dareynime dâi olmaları arzusuyla talebemi ulum meskeni olmak için vakf eylediğim ve muallimhane-i mezbureyi sıbyan-ı mü'minin ta'lim-i Kur'an-ı azim ve furkan-ı kerim eyleyüp şeref-i Kur'an ile muhalla ve rahmet-i gufran ile mücella için vakf ve tesbil eyledim”** denmektedir.

Mustafa Efendi vakfettiği cami, medrese ve muallim hane için kendi mülkünde olan suk-ı Birgi de bulunan fevkani ve tahtani 71 dükkânı ve mağazası bulunan Acem Hanı olarak bilinen hanı, bir kahvehanesini, bir börekçi dükkanını, bir nalbant, bir kundakçı ve çukacı dükkanını, terzi dükkanını ve konağın altında hamamın yakınında bir ocak asiyanını(değirmen), yine Birgi kapalı çarşısında bardakçı hanı yakınında susam yağhanesini ve bitişiğinde bir demirci ve nalbant dükkanını, Birgi Mahallelerinden Cami-I Kebir Mahallesinde Birgi Çayı üzerinde bir asiyan ve pirinç dingini, Gebre Suyu ile dönen Gebre altında Kızıl Kule üstünde bir

<sup>49</sup> Sözlükte “artma, kazanç, ticari kar” anlamında kullanılır. Murabaha bu kelimeden türetilmiştir. “Kar hakkı tanıma ve kazandırma anlamlarına gelmektedir. İbrahim Kâfi Dönmez, “Murabaha”, *DİA*, c.31, İstanbul 2006, s.148-152.

<sup>50</sup> VGMA, Defter No:580, Sayfa No:507, Sıra No:294.

bab iki ocak asiyabını, Birgi Mahallerinden Saray Bey? Mahallesinde iki dönüm mülk arsasını, Mürsellik Köyü altında Dökmelik Kırı olarak bilinen yerde yüz yedi sak zeytin ağacını, yakın yerde aştı sak zeytin ağacını, yine Dad Bey köyü altında kırk iki adet zeytin ağacını, Dada Bey köyü yukarında Kara Abdi Harimi olarak bilinen bahçede 22 sak zeytin ağacını, Alaf Kırı ve Gök Oğlan olarak bilinen mahalde birer sak zeytin ağacı, yine Dad Bey köyü altında 38 sak zeytin ağacı, Kara Doğan Köyü altında 44 sak zeytin ağacı, Bali Yer olarak bilinen yerde 101 sak zeytin ağacı, Yumru Kaya olarak bilinen yerde 21 sak zeytin ağacı Taş Pazar Köyünde 10 sak zeytin ağacı, yakın yerde 42 sak zeytin ağacı, Ova Bağları olarak bilinen mahalde Sasallı Çayı kenarında 43 sak zeytin ağacı, bitişiğinde 25 sak zeytin ağacı, Şatıroğlu Fidanlığı olarak bilinen yerde 54 sak zeytin 8 sak incir ağacı, Nişantaşı adlı mahalde 200 sak zeytin ağacı, zanbaklık olarak bilinen mahalde 19 sak zeytin ağacı adedinde olan mülkünü vakfetmiştir.

Mustafa Efendi yaptırmış olduğu medresenin müderrisliğini hayatta olduğu müddetçe kendisi yapacak, ahirete irtihal ettiğinde ise “ *Kemal-i ilimle mevsuf ve fünun-ı fezail ile maruf tefasir-i şerife ve ehadis-i münife ve ilm-i fıkıh ve sair ulum-u şer’iyye ve fünun-u akliyyede mahir ve tedarise kadir bir kimesne müderrisi olub camii şerifde talebe-i uluma ifade-i ulum-u diniyye ve izafe-i fünun-u yakniyyede bezl-i mechud edüb*” şeklindeki ifade ile müderris olan kişinin evsafını belirlemiştir. “*beher yevm otuz akçe vazife ve tedaris verile ve adeten eyyam-ı âtıldan ma’ada eyyamda bila özr-i şer’î tedrisi terk etmeyip tedris talime müdavemet ve muvazebet eyleye ve Medine-i Tire’de bina eylediğim muallimhanede salih ve mütedeyyin bir mücevvid ve murattil kimesne muallim-i sıbyan olup beher yevm beş akçe verile*” “*camii ve medrese-i mersume havlusunda ferraş ve kapuların bevvalı olup ve keniflerin kennası olup subh ü akşam medresenin kapularını feth ve sedd edüp ve keniflerini tathir ve tenzife mukayyed olup ve camii şerif kandillerinden beher şeb iki kandil alup keniflerde iykad ve itfa’ eyleye bu hizmetleri mukabelesinde beher yevm altı akçe vazife verile*”<sup>51</sup>Burada; Cami ve medresenin temizlikçi/süpürgecisi olan kişinin kapıda bekçilik görevini de yapacağını, sabah ve akşam kapıların açılıp kapanması görevini yapacağını, aynı zamanda tuvaletlerin temizliği ve intizamı ile de görevli olduğunu, her akşam cami-i şeriften iki kandil alarak tuvaletlerin aydınlatmasında kullanmasını ve bu hizmetleri karşılığında da her gün altı akçe verilmesi vakfiyede belirtilmişti.

<sup>51</sup> VGMA, Defter No:583, Sayfa No:61, Sıra No:48.

### e-Bozdağ Yaylağındaki Çınarlı Medrese

Medrese geleneği sadece Birgi merkezinde değil yakın çevresinde yer alan yerleşim birimlerinde de sürdürülmekte idi. Bunlardan biri de Bozdağ Yaylağı idi. Bozdağ Yayalası hem İbn Battuta'da, hem de Evliya Çelebi'de geçmektedir. Özellikle burasının Birgi'nin yakın mesafede yaylası olması dolayısıyla önem kazandığı görülmektedir.

Ayşe Hanım binti el-Hâc Tâhir Efendi vakfı'na ait vakfiyedeki bilgilere göre; *"Zikrolunan eşcârın menâfi'i semerelerinden her ne hâsıl olursa vergisi edâ olunduktan sonra nisfî mütevellîye ve nisf-ı âheri Bozdağ yaylağında çınarlı medrese derûnundaki câmi'i şerifi i'mar ve ikâd-ı kanâdil ve ekl mürtezikasına sarf oluna..."* buradan anlaşıldığına göre Ayşe Hanım Bozdağ Yaylağında Çınarlı Medrese içerisinde bir cami inşa ettirmiş ve olabilecek masrafları için de mülklerinden bağışlamıştır. Bütün yaratılanların ölümü tadacakları düsturundan hareketle hayatta olduğu müddetçe vakfın tevliyeti kendisinde olacak ve öldükten sonra da tevliyet görevi Kocabıkoğlu Mehmed Efendiye geçecektir. Onun vefatından sonra ise tevliyet görevi onun erkek evlatlarının nesline, onlar da kalmayınca kız evlatlarının neslinden devam edecektir. Tümü ortadan kalktığında ise bahsi geçen nahiyede görev yapan **"hakimü's-şer efendi hazretleri"** yani kadı tarafından itikadı düzgün, dindar ve vakfın şartları gereğince sevk ve idaresini gerçekleştirebilecek kimsenin seçilmesini şart koşmuştur.<sup>52</sup>

<sup>52</sup> VGMA, Defter No:614, Sayfa No:134, Sıra No:74 *"...Sebeb-i tahrîr-i kitâb ve mûcib-i tastîr-i hitâb oldur ki, Aydın Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Ödemiş Kazâsına mülhak Birgi Nâhiyesinin Saraybey Mahallesi sâkinlerinden olup zâtı zeyli vesikada muharrerü'l-müslimîn ta'rifleriyle ma'ruf olan sâhibete'l-hayrât ve râgîbete'l-hasenât "Ayşe Hanım binti el-hâc Tâhir Efendi ibn Ahmed" nam Kestâne Nâhiyesi mezkûr mahkemesinde ma'kud Meclis-ı Şer'i Şerif enmverde cerîde-i Şer'iyyede mazbûtu'l-esâmi müslimîn huzurlarında zikri âtî li-ecli't-tescîl mütevellî nasb ve tâ'yin eylediği nâhiye-i mezkûrun Câmi'i Kebir Mahallesinden Kocabıkoğlu Mehmed bin Hacı Mehmed ibn Süleyman mahzarında ikrâr-ı sahi ve i'tirâf-ı sarîhi mer'î edüp vakf-ı âtiyü'l-beyânın sudûruna değin; yedinde mülk ve hakkım olan nâhiye-i mezkûrun Akşesme civârında Acemzâde demekle ma'ruf nam mahalde vâki' tarafları çay ve talebeye meşrut Zeytin bahçesi ve Özemoğlu zeytin Bahçeleriyle mahdûd bir kıt'ada kırk sekiz sak zeytin eşcârını ve yine eşekci bahçesi civârında havuzlu bahçenin fevkında garp tarafında şirâen mâlik olduğum beş sak zeytin eşcârımı cem'an elli üç sak zeytin eşcârımı hasbeten lillâhi'l-azîm ve taleben li cennâtin naîm vakf-ı sahîhi müebbet ve hapsi sarîh-i muhalled ile vakfu hapseyledim. Şöyle şart eyledim ki:*

*Zikrolunan eşcârın menâfi'i semerelerinden her ne hâsıl olursa vergisi edâ olunduktan sonra nisfî mütevellîye ve nisf-ı âheri Bozdağ yaylağında çınarlı medrese derûnundaki câmi'i şerifi i'mar ve ikâd-ı kanâdil ve ekl mürtezikasına sarf oluna ve vakf-ı mezkûre kendim ber hayat oldukca mütevellî ve mutasarrıf olam..."*

### f-Çelebizâdeler Medresesi

Vakfiyelerde geçen bir diğer medrese adı ise Çelebizâdeler medresesidir. Züleyhâ binti Hacı Mehmed (Zeliha binti Mehmed) vakfı'na ait vakfiye kayıtlarında geçen ifadelere göre; "...dâr-ı dünya fâni ve dâr-ı âhîret bâkî "ed-dünyâ mezra'atü'l-âhire" mazmunlarını fikrime getirüp diledim ki, kendi sihhatimde mücerret rızâ-i bârî için vesâyâ ve evkâfımı ale't-ta'fsil kendi lisanımla takrîr-i beyan ettiğimde ukbâda ecrü cezîle nâil olayım deyû azmedüp ve ettim ki vesâyâ ve evkâfım şu vechiledir ki evvelâ her kaç guruşdan çıkarsa bütün iskât-ı salat ve onbeş guruş devriye ve elli guruş hukuk ibad vasiyetim ve sâniyen Kal'a Mahallesi Pınarına on guruş ve ma'lûme'l-mahal ve'l-hudud menzilim Çelebizâdelerin medresesi müderrisine meşrut bu cümle mevtime muzaf vakf müebbetim..." 1259H./1843-44M. tarihli vakfiyeye göre Zeliha binti Mehmed bütün iskat-ı salat ve on beş kuruş devriye ve elli kuruş hukuk-u ibad'ın vasiyet ederek Kale Mahallesiindeki pınara on kuruş ve kalanını da Çelebilzâde Medresesine vakfetmiştir.<sup>53</sup>

Zeliha Binti Mehmed Vakfı 1336H./1917-18M. tarihinde bir tevliyet sorunu ile karşılaşmış ve Ödemiş Kazasının Bademiye Köyü Kal'a Mahallesi ahalisinden Hacı Osman oğlu Mustafa Ali bin Mustafa vakfa mütevellisi kalmadığı gerekçesiyle el koyan evkaf memuru Mustafa Sabri Efendi bin Receb Efendiye ilgili vakfiye ve şahitler göstermek suretiyle kadı huzurunda tekrardan hak talep etmiştir.<sup>54</sup>

<sup>53</sup> VGMA, Defter No:614, sayfa No:158, Sıra No:86.

<sup>54</sup> VGMA, Defter No:614, Sayfa No:159, Sıra No:87." ... işbu tarihten 16 sene mukaddem babam mûmâ-ileyh Mustafanın vefâtiyla evkâf-ı mezkûreye ber mûcib-i şartı vâkif ben mütevellî olmakta isem de gerek mütevellî-i sâbıklar mezbûrâne v e gerek benim uhdeme henüz berat sebkat etmemesine binâen tevliyeti mezkûrenin inhilâlinden bahs ile bu kerre evkâf-ı mezkûreye kazâ-i mezkûr evkaf me'muru hâzır-ı mûmâ-ileyh Mustafa Sabri Efendi fuzûlen ve bi gayri hak müdâhele etmekte olduğundan ve meşrûtan lehâ olan mezkûr çeşmeler ve medrese dahî elyevm mevcûd ve ma'mur olmasına binâen ve ben ise vechi muharrer üzere evlâd-ı vakıfıdan el-yevm ekber ve erşed ve aslah ve ehil ve muktedir ve müstakim ve mütedeyyin ve umûru vakfa âlim ve tevliyet-i mezkûrenin uhdesinden gelmeğe kâdir olduğumdan ve bundan başka evlâd-ı vakıfıdan el-yevm ekber ve erşed ve aslah kimesne dahî bulunmadığından tevliyet-i mezkûre bana âit olmakla gibbe's-sual vazîfe-i muayyene-i mezkûresiyle tevliyet-i mezkûrenin uhdeme tevcîhi ve evkâf-ı mezkûreye müdâhale etmemek ve müddeî aleyh me'mur-ı mûmâ ileyh Mustafa Sabri Efendiye tenbih matlûbumdur deyû vakfiye-i mezkûreyi bi'l-ibraz ba'de'd-da'vâ ve suâl müdde'î alleyh me'mûru mûmâ-ileyh dahî cevâbında: İbrâz olunan vakfiye-i mezkûre ahkâmı mu'cibince eşcâr-ı mezkûrenin vakf oldığı ve ol babdaki şerât-i muharrere-i mezkûreyi ve fazla galle olan vazîfe-i muayyene mezkûresiyle tevliyet-i mezkûrenin evlâd-ı vakıfıdan ekber ve erşedine meşrûta oldığını ve meşrut lehâ olan mezkûr çeşmelerle medresenin el-yevm mevcûd ve ma'mur bulunduğunu ve

### g-Es-Seyyid Numan Bey Efendi Medresesi

Rabiül-ahir ortası 1198H./1783-84M.'de bir dilekçede Birgi'de yaptırdığı derslane ve medreselere meşruta olmak üzere Selanik'te yaptırılan medresenin vakıf fazlasından dershanelerinde öğrencilere dini bilgiler öğretmek şartıyla günlük kırkar akçe vazife verilip, müderrisin vefat etmesinden sonra dini bilgilere sahip âlim kimseler arasından imtihan ile seçilen kişilere bu görevin verilmesi vâkif tarafından şart koşulmuştur.<sup>55</sup>

*evkâf-ı mezkûreyi el-yevm hasbe'l-me'mûriye vaz'ı yedim ikrar edüp mâ adâ mezbûrun ber vech-i muharrer der-meyân eylediği evlâdiyet müdde'âsını ve ehliyet ve iktidar iddi'âlarını külliyyen inkar etmesine binâen müdde'î mezbûrdan müdde'âsına mutabik beyyine talep olundukta mezkûr Bâdemîye Karyesinin Kabağaşlar Mahallesinden Muytabzâde Sâdık Efendi ibni Salih bini Abdullah ve mezkûr Kal'a Mahallesinden Mehmed Rüşdi Efendi ibni Ahmed bini Mehmed nam kimesneler hâzıran olup ale'l-ınfırad iştihad olduklarında işbu müdde'â zâtın bildiğimiz Hacı Osman Ağa Mustafa Ali bin Mustafa bin Mustafa mezkûr Bâdemîye Karyesinin Kal'a Mahallesi sâkinlerinden ve ibraz olunan bir kıt'a vakfiye-i muharrere-i mezkûrede mûnderic vakfın vâkıfesi Zeliha Hâtun ibnete el-Hâc Mehmed'in sadrı kebir oğlu Mustafanın sulbi kebir oğlu diğer Mustafanın sulbi kebir oğludur ve vâkıfe-i mezbûrenin müdde'î mezbûr Mustafa Aliden başka el-yevm ekber ve erşed evlâdı yoktur. ve ol vechile müdde'â mezbûr Mustafa Ali evlâd-ı vâkıfeden el-yevm ekber ve erşed ve aslah ve ehil ve muktedir ve müstakım ve müteveyyin ve umûru vakfa âlim ve tevliyet uhdesinden gelmeğe kâdirdir. biliriz ve biz bu hususa bu vecih üzere şâhidiz ve şehâdet dâhî ederiz deyu müttefikü'l-lafız ve'l-ma'nâ her birisi bi'l-müvâcehe ber nehci şer'î edâyı şehâdet etmelerine binâen şâhidân-ı mezbûrandan mezbûr Sâdık Efendi mensub olduğu Kabağaşlar muhtarı evveli Memiş oğlu Muatafa bin Mehmed bin Abdullah ve Hacı İbrâhim bini Mehmed bini Abdullah'dan evvelen bâ varaka-i mestûre sırran ve ba'dehû mahalle-i mezkûreden kaçık âyân oğlu Hacı Hüseyin Efendi ibni Mustafa bini Mestan ve Mestan oğlu Sâdık Hâfız bini mestan bini Abdullah alenen ve şâhidî mezbûr ve tarafeyn huzurlarıyla müvâceheten ve mezbûr Mehmed Rüşdi Efendi dahî mensub olduğu mezkûr Kal'a Mahallesi İmamı Hasan Efendi ibni Mehmed bin Hüseyin ve muhtarı Yahyâ oğlu Mustafa Efendi ibni yahyâ bin Mehmedden evvelen sırran ve ba'dehû mahalle-i mezkûreden Hacı Ahmed oğlu İsmâil bin şâkir bini Mehmed ve yine Gollu Osman bini Mehmed bin Abdullahdan alenen ve şâhid-i mezbûr ve tarafeyn huzurlarıyla müvâceheten lede't-tezkiye adil ve makbûlü's-şehâde oldukları iş'âr ve ihbâr olunup şehâdetleri makbûl olmağın...".*

<sup>55</sup> VGMA, Defter No:627, Sayfa No:391, Sıra No:192. "...İşbu vakfiyede mesturu'l-isim vâkıf-ı müşarun ileyh es-Seyyid Numan Bey Efendi Hazretleri Vakfı'nın tebdil ve tağyirini ve taklil ve teksirini merreten ba'de uhra yedimde komakla meclis-i şer'î enverde takrir-i kelim edüp eyalet-i Aydın'da vaki' Birgi Kasabası'nda kain hasbeten lillahi Teala müceddeden bina eylediğim derslane ve medreselere meşruta olmak üzere bina olunan süknada sakin olup Selanik'de binasını muvaffak olduğum medresenin vakıf fazlasından dershanemizde talebe-i uluma tedris-i ulum-i şer'iyeye etmek şartıyla müderris olanlara ben hayatda oldukça benim tarafımdan ba'dehu mütevellî olanlar tarafından yevmi kırkar akçe vazife verilüp süknayı mezburu bey'ine bir türlü ruhsat verilmeye ve müderris-i merkum vefat edüp mahlul oldukça ulum-ı şer'iyeye kadir lede'l-ımtihan ba işaret-i aliyye ulemadan bir kimesneye tevcih oluna

El-Hac Numan Bey Efendi vakfiye kaydından anlaşıldığına göre eğitim ve öğretim işine kendisini adanmış birisiydi. Birgi'de ve Selanik'de eğitim amaçlı dersaneler ve medreseler yaptıran bu kişi İstanbul'da yaşamakta, yaptırmış olduğu eğitim kurumlarının mali ihtiyaçlarını bağışlamış olduğu vakıflar sayesinde karşılamakla kalmayıp, müderrislerinin de belli bir imtihandan geçirildikten sonra yaptırmış olduğu medreselere müderris olabilmelerini şart koşmuş idi. İstanbul'da misafir olarak yerleşim olmasına rağmen Birgili olan ulema arasında bir diğeri de Müftizâde el-Hac Ahmed Efendi bin Mustafa bin Abdullah idi. Ahmed Efendi İstanbul'daki Kalenderhâne Medresesinde misafir olarak bulunmakta idi. Aslen Birgi'nin Anadolu Vilayeti, Aydın Livası, Birgi Kasabası, Direnk Mahallesi ahalisinden olan Ahmed Efendi Mahmud Paşa Mahkemesi nâibi İbrahim Ethem Efendiye arzuhal ile başvurarak Mustafa Efendi bin Salih'i vakfına mütevellî tayin ettiğini ve Birigi'de Öskesler adlı mahalde bulunan Emir Hüseyin Yoncalığı üzerindeki beş dip zeytin ağacını ve kuzey tarafına yakın iki dip zeytin ağacını vakfettiğini bildirerek, ağaçlardan hasıl olan ürünün Birgi Kasabasında Derviş Mahmud adlı hayır sahibinin bina ve inşa eylediği mescid-i şerife, daha önce kendisinin tayin edip görevlendirdiği Hüseyin Efendi bin Ahmed adlı imamın hayatta kaldığı müddetçe immalik görevini burada yürütmesini ve vakfın gelirinden maaşının ödenmesini şart koşmuştur.<sup>56</sup>

---

*deyu hatm-i kalam ve ifade-i meram etmeğin ma vakaa bi't-taleb ketb olundu. Hurrirre fi gurreti Rabii'l-ahir li seneti semaniye ve tis'in ve mietin ve elf.(Gurre-i Rabiu'l-ahir 1198)..."*

<sup>56</sup> VGMA, Defter No:629, Sayfa No:503, Sıra No:375." ...EMMÂ BA'DU ; işbu kitâb-ı sıhhat-nisabın tahrir ve imlâ ve tastir ve inşâsına bâis ve bâdi oldur ki ; Vilâyet-i Anadolu'da Aydın Sancağında Birgi Kasabası mahallâtından Direnk Mahallesi ahâlisinden olub mahmiyye-i İstanbul da Kalenderhâne Medresesinde misafiren sâkin sâhibü'l-hayrat ve'l-hasenat ve rağibü's-sadakât ve'l-müberrât Müftizâde el-Hac Ahmed Efendi bin Mustafa bin Abdullah meclis-i şer'-i şerif-i Ahmedî ve mahfel-i din-i münif-i Muhammedî' de zikri âti vakfına li-ecli't-tescil mütevellî nasb ve ta'yin eylediği Mustafa Efendi bin Salih mahzarında ikrar-ı sahih-i şer'î ve i'tiraf-ı sarîh-i mer'î edüb vakf-ı âti zikrin suduruna değin silk-i mülk-i sahihimde münselik olub mârrü'z-zikr Birgi Kazasında Oskesler nam mahalde Emir Hüseyin yoncalığı üzerinde meğrus beş dip zeytun eşcâr ve cânib-i şarkda kâin ancak iki dip zeytun şecerlerimi hasbeten lillahi'l-Ahed ve taleben li-merdati Rabbi's-Samed vakf-ı sahih-i mü'ebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf u habs edüb Şöyle şart eyledim ki; zikr olunan secerlerden beher sene hâsıl olan mahsulu kasaba-i mezbûrede Derviş Mahmud nam sâhibü'l-hayrın binâ ve inşâ eylediği mescid-i şerife bu esnada ben müceddeden imâm nasb ve ta'yin eylediğim Hüseyin Efendi bin Ahmed nam kimesne mescid-i mezkûrda imâmet edüb hayatda oldukça kendüye meşruta olub ğalle-i tevliyetine mutasarrıf ola..."



### **h-El-Hac Ahmed Ağa kerimesi Havva Hatun ile Miskçizâde Medresesi**

Vakıf kayıtları arasında rastladığımız bir diğer medrese veya iki ayrı medrese olarak da düşünülebilecek el-Hac Ahmed Ağa'nın kızı Havva Hatun Medresesi ve Miskçizâde Medresesidir. 25 Şaban 1208H./27 Mart 1794M. tarihli vakfiyede geçen kayda göre; "... ğarbi tarafı Birgi Hâs olan zeytun bahçeleri hududuna ve kible tarafı yine vakf-ı mezbûr arazilerine ve poyraz tarafı tarik-i âmm ile arsası vakf-ı mezbûr muzafâtından olan merhum el-Hac Ahmed Ağa kerimesi Havva Hatun ile Miskçizâde Medresesine mevkûf zeytun bahçelerine müntehi hudud ile mahdud olan..."<sup>57</sup> bu medreselere vakfedilmiş zeytinliklerden bahsedilmektedir.

### **ı-El-Hac Mustafa Ağa ibn Ebu Bekir Ağa Medresesi**

Medrese Birgi'de Sarı Bey Mahallesinde<sup>58</sup> El-Hac Mustafa Ağa ibni Ebu Bekir Ağa tarafından inşa ettirilmiş idi. Medrese on yedi dershaneden oluşmakta idi. Mustafa Ağa yaptırmış olduğu medresenin vakfını oluşturarak görevlilerini tayin etmişti. Vakfiyeye göre her bir medrese hücreğine günlük yirmi ikişer akçe, bevvabına günlük iki akçe, mütevellisine günlük dokuz akçe ve müderrisine günlük on dört akçe verileceğini şart koşmaktaydı. Ayrıca vakfın Tire'de Eski Hamam yakınındaki Koca Çeşme hizasında mevkuf tarafından inşa edilen sebilin yaz aylarında kullanılması, Hatice(?) kadına değirmen hissesi gelirinden yıllık yirmi kuruş ve sebil için de yıllık on beş kuruş verilecekti. Bağışlanan zeytin ağaçlarının gelirinden ve değirmenin kira gelirlerinden medresenin ve sebilhanenin tamir ve bakıma muhtaç olduklarında gereken harcamaların yaptırılması için Es-Seyyid el Hac Mehmed ağa ibni Es-Seyyid El Hac Abdulkerim ağa vâkife Hatice Kadın binti el hac Mehmed Ağa'nın "kelimat-ı meşruha" sını onayladıktan sonra vâkife Hatice kadın Es-Seyyid el Hac Mehmed Ağa'nın huzurunda bahsi geçen vakıfdan rucu' iradesi davaya şöyle tasaddi eylemiştir, "*Sultanım Devletlü inayetlü merhametlü efendim hazretleri sağolsun Arzuhal-i kullarıdırki medine-i Birgi mahallatından Sarı Bey mahallesinden vaki ashab-i hayrattan Ebu Bekir ağanın medresesi için kerimesi Hatice Kadının zeytün eşçarı ve âsiyab-ı vakfının yevmi dokuz akçe ile bu külli mütevellisi olup bazı kesan kimesneler vakf-ı şerif-i gadr sevdasında olmağla Anadolu muhasebesinde mukayyed*

<sup>57</sup> VGMA, Defter No:629, Sayfa No:503, Sıra No:375.

<sup>58</sup> Sarı Bey Mahallesi 1512 tarihli tahrir defterinde Birgi'ye eklenen ve yaklaşık olarak bu tarihte Kızılmesjid ve Hıdırlık(Kadı) mahalleleri ile birlikte kurulmuştur. Feridun Emecen, "Birgi", *DİA*, Cilt:6, İstanbul 1992, s.190.

*suret-i vakfiyye-i mamulün bihası kayd-ı ihrac olunması babında arzuhale cesaret olundu baki emir ve ferman devletlü inayetlü efendim Sultanım hazretlerininindir.* <sup>59</sup>

### **i-Hayvan Pazarı Medresesi**

1239H./1823-24M. tarihli vakfiyede *“El-müderriş bi Medrese-i Hayvan Pazarı”* ifadesine göre burada bir medrese bulunuyordu.<sup>60</sup>

### **j-Ammi-zâde Medresesi**

Vakfiyede geçen; *“Erikliżâde Mehmed Ta'lim efendi el-müderriş bi-Medrese-i Ammi-zâde”* ifadesinde bu isimde bir medrese ve müderrişinde de burada görev yaptığı anlaşılmaktadır.<sup>61</sup>

### **k- Gürcü Zâde Medresesi**

Vakfiyede; *“Mehmed Efendi el-müderriş bi Medrese-i Gürcü-zâde”* şeklinde geçen ifadeden, Gürcüzâde adlı bir medresenin Birgi'de bulunduğunu ve müderrişinin de Mehmed Efendi olduğu anlaşılmaktadır.<sup>62</sup>

### **l-Mustafa Oğlu Medresesi**

Vakfiyede; *“El-Hac İsmail Efendi el-müderriş bi medrese-i Mustafa oğlu”* ifadesine göre bu isimde bir medrese yine Birgi'de bulunmakta ve müderriş de El-Hac İsmail Efendi idi.

### **m-Sakat Hacı Halil Oğlu Medresesi**

Vakfiyede geçen ifadeye göre, bu isimde bir medrese Kul-zade Ali Efendi de bu medresenin müderriş idi.<sup>63</sup>

### **n-Hacı Ali el-Hac Ömer Efendi Medresesi**

Dereli Hüseyin Efendi'nin müderriş olduğu medrese Birgi'de yer almaktaydı.<sup>64</sup>

### **o- Mehmed Şah oğlu Aydın Bey Medresesi**

Medreseye veya bağlı bulunduğu vakıfla ilgili herhangi bir vakfiye kaydına rastlamamıza rağmen Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde geçen

<sup>59</sup> VGMA, Defter No:744, Sayfa No:467, Sıra No:198.

<sup>60</sup> VGMA, Defter No:580, Sayfa No:263, Sıra No:132.

<sup>61</sup> VGMA, Defter No:580, Sayfa No:263, Sıra No:132.

<sup>62</sup> VGMA, Defter No:580, Sayfa No:263, Sıra No:132.

<sup>63</sup> VGMA, Defter No:580, Sayfa No:263, Sıra No:132.

<sup>64</sup> VGMA, Defter No:580, Sayfa No:263, Sıra No:132.

medrese Mehmed Şah oğlu Aydın Bey'in yaptırdığı Eski Cami avlusu etrafında bulunmakta idi.<sup>65</sup>

### **p- Sultan Hanım Gülsüm Medresesi**

Evliya Çelebi Birgivi Mehmed Efendi'nin burada tahsil görmüş olduğunu yazmaktadır. Ayrıca Hanım Gülsüm, hafız, müfessir ve muhaddis idi.<sup>66</sup>

### **r-Derviş Ağa Medresesi**

Medreseye ait vakfiyeye rastlamamış olmamıza rağmen yine Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bilgilere göre Derviş Ağa Cami yakınında bulunan medrese yetmiş(?) adet hücreli ve çatısı da kurşun ile kaplıydı. Kapısı üzerinde 1078H./1667-68M.' de yapıldığı yazmaktadır.<sup>67</sup>

### **s-Aydın Bey oğlu Medresesi**

Medrese Aydınolu Mehmed Bey tarafından 14. Yüzyıl başında veya ilk çeyreğinde yapılmıştır. Mimarı bilinmemektedir. Kurtuluş savaşı döneminde Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılmıştır.<sup>68</sup> Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bilgilere göre bu medrese yukarı kalede idi. Ayrıca, hariç medreseleri arasında sayılmaktaydı.<sup>69</sup>

## **Sonuç**

Birgi Medreseleri ve Birgi'de ki medrese geleneği, Osmanlı Devleti öncesine kadar inen bir mirasa sahipti. Osmanlı dönemi boyunca da Birgi medreselerinin gelişimine devam ettikleri gözlenmektedir.

Medrese vakıflarına bakıldığında bunların daha çok ilmiye sınıfı içerisinde bulunan kişilerin yaptığı vakıflar oldukları görülmektedir. Ataullah Efendi'nin yaptırmış olduğu dâru'l-hadîsi de bu kategoride görmek gerekmektedir. Vakfiyelerde ve diğer kaynaklarda tespit etmiş olduğumuz 19 adet medrese, en azından 19. Yüzyılın sonlarına kadar Birgi'deki medreselerin, Birgi'nin eğitim hayatı içerisindeki yerini almış olduğunu göstermektedir.

---

<sup>65</sup> Evliya Çelebi, *Seyhatnâme*, s.565

<sup>66</sup> Evliya Çelebi, *Seyhatnâme*, s.565

<sup>67</sup> Evliya Çelebi *Seyhatnâme*, s.566

<sup>68</sup> Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s.22.

<sup>69</sup> Evliya Çelebi, *Seyhatnâme*, s.566

Birgi medreseleri hakkındaki ilginç bir tespit de, ilmî hayatı boyunca para vakıflarının caiz olmadığını ispat etmeye çalışan ve bu hususta çeşitli eserler kaleme almış olan Birgivi Mehmed Efendi'nin memleketi diyebileceğimiz Birgi'de, hayatı boyunca mücadele etmiş olduğu ve bidat olarak tanımladığı hususlara ölümünden sonra mezarının muhatap olması, itirazlarına rağmen bizzat görev yapmakta olduğu Birgi Dâru'l-Hadîs'ine ait vakfiyede dahi bizzat nakit para vakfında bulunmuş olması, yine daha sonra kurulmuş olan iki medresenin, para vakfı kurulması suretiyle idare edilmeleri olmuştur.

## BİBLİYOGRAFYA

### Arşiv Vesikaları:

*Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter No:*

460, 503, 580, 583, 614, 624, 627, 629,744.

### Basılı Kaynaklar:

ALTIN, Hamza, *II. Abdulhamit ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, 2009.

ATAY, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları-İcazenâmeler Islahat Hareketleri*, İstanbul 1983.

BALCI, Ramazan, "Medreselerin Islahı Konusunda Sultan II.Abdülhamid'in Hazırlattığı Bir Layihanın Tahlili", *Tarih Okulu*, Ocak-Nisan 2012, Sayı XII.

BEYAZIT, Yasemin, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam(XVI. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014.

CİHAN, Ahmet, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, İstanbul 2004.

DÜZENLİ, Yaşar, Balıkesirli Bir Osmanlı Aydını: İmam Birgivi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:3, Sayı:4, Yıl:2000.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Murabaha", *DİA*, c.31, İstanbul 2006.

EMECEN, Feridun, "Birgi", *DİA*, Cilt:6, İstanbul, 1992.

Evliya ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt:8, İstanbul 1993.

GÜL, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

GÜNAY, Vehbi, "1871 Yılına Ait Evkâf Numara Defterine Göre Tire, Ödemiş ve Birgi Vakıfları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XX, Sayı/Number 2 Aralık/December 2005.

- IBN BATTUTA TANCİ, Ebu Abdullah Muhammed, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, Cilt:1, Çeviri, inceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- IMBER, Colin, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, İstanbul 2004.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Câbî", *DİA*, Cilt:6, İstanbul 1992.
- KÖPRÜLÜ, Bülent, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyeti ve İcareteynli Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı 17.
- KUZUCU, Serhat, 123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, (H.1180-1181/M.1766-1767) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2006.
- ÖZTÜRK, Nazif "Mütevelli", *DİA*, cilt:32, İstanbul 2006.
- YILDIRIM, Mehmet Ali, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2010.

